

Wstęp

Dużą rolę w rozwoju myśli i praktyki edukacyjnej na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku oraz w Polsce międzywojennej odegrały kongresy i zjazdy pedagogiczne zwoływane w tym czasie przez środowiska nauczycielskie i pedagogiczne oraz związanych z nimi teoretyków edukacji. Chodzi tutaj głównie o dwa kongresy lwowskie: Pierwszy Polski Kongres Pedagogiczny z 1894 roku oraz Drugi Polski Kongres Pedagogiczny z roku 1909, a następnie o kongresy (zjazdy) organizowane już po odzyskaniu niepodległości: Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Warszawie z 1919 roku, Pierwszy Kongres Pedagogiczny w Poznaniu z 1929 roku, Drugi Kongres Pedagogiczny w Wilnie z 1931 roku, Trzeci Kongres Pedagogiczny we Lwowie z 1933 roku, Czwarty Kongres Pedagogiczny w Warszawie z 1939 roku. Do tego wykazu kongresów można włączyć jeszcze – ze względu na jego zakres merytoryczny i rangę – Ogólnopolski Kongres Dziecka, który odbył się w Warszawie w 1938 roku.

Wymienione kongresy i zjazdy pedagogiczne we wskazanym okresie nie znalazły jednak dotychczas wystarczającego odbicia w literaturze. Nadal brakuje przede wszystkim studium, które ujmowałoby je w sposób całościowy z uwzględnieniem szerszego kontekstu historycznego. Niewątpliwie stosunkowo największą uwagę poświęcono im w książce przygotowanej pod redakcją Alicji Kicowskiej, zawierającej materiały prezentowane podczas konferencji naukowej zorganizowanej w Olsztynie w 2000 roku¹. Publikacja ta jest próbą

¹ *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, red. A. Kicowska, Toruń 2001. Publikacja ta – będąca pokłosiem konferencji

przedstawienia różnego rodzaju kongresów pedagogicznych i zjazdów oświatowych w Polsce XX wieku (o różnym zasięgu i charakterze), ich problematyki i dorobku. Na temat zjazdów i kongresów pedagogicznych w Polsce do 1939 roku, wskazanych powyżej, piszą w tej książce: Halina Płocha², Halina Gajdamowicz³, Elżbieta Magiera⁴, Tadeusz Jałmużna⁵, Urszula Moskalik⁶, Danuta Koźmian⁷, Małgorzata Pośuszna⁸, Wie-

naukowej zorganizowanej w dniach 18-20 września 2000 roku w Olsztynie przez trzy ośrodki naukowe: Zakład Pedagogiki Historyczno-Porównawczej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Zakład Historii Wychowania Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Zakład Historii Myśli i Doktryn Pedagogicznych Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy (obecnego Uniwersytetu im. Kazimierza Wielkiego) – została wydana w trakcie przygotowań do IV Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego we wrześniu 2001 roku w Olsztynie, kolejnego ze zjazdów pedagogicznych organizowanych w Trzeciej Rzeczypospolitej przez Polskie Towarzystwo Pedagogiczne (od 1993 roku).

² H. Płocha, *Początki odrodzonego szkolnictwa polskiego – Sejm Nauczycielski 14-17.04.1919 r.*, w: *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, s. 15-26.

³ H. Gajdamowicz, *Cele wychowania na kongresach i zjazdach pedagogicznych w II Rzeczypospolitej*, w: *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, s. 27-38.

⁴ E. Magiera, *Stanowisko kongresów pedagogicznych Drugiej Rzeczypospolitej wobec wychowania państwowego*, w: *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, s. 39-54.

⁵ T. Jałmużna, *Organizacje młodzieżowe przedmiotem zainteresowań kongresów pedagogicznych w latach międzywojennych*, w: *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, s. 55-62.

⁶ U. Moskalik, *Kongres poznański w cieniu Powszechnej Wystawy Krajowej w 1929 roku*, w: *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, s. 72-79.

⁷ D. Koźmian, *III Kongres Pedagogiczny we Lwowie i jego wpływ na kształtowanie ustroju szkolnego oraz tworzenie nowych programów nauczania w Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, s. 80-95.

⁸ M. Pośuszna, *Edukacja zdrowotna w świetle dyskusji i postanowień kongresów pedagogicznych II Rzeczypospolitej*, w: *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, s. 106-120.

sław Jamrożek⁹ i Justyna Gulczyńska¹⁰. Przedstawiali oni najczęściej dyskusję toczoną podczas kongresów i ich dorobek w zakresie wybranej tematyki (celów wychowania, ustroju szkolnego, edukacji zdrowotnej, opieki nad dzieckiem, kształcenia nauczycieli).

Przyznać należy, że niewiele miejsca w tej zbiorowej książce, wydanej pod red. A. Kicowskiej, znalazły kongresy galicyjskie. Jeśli chodzi o te ostatnie kongresy pedagogiczne, ważne znaczenie dla ich prezentacji mają przede wszystkim publikacje Czesława Majorka i Wacława Marmona¹¹. Informacje na temat tych zjazdów (i podejmowanej na nich problematyki) znajdują się także w wielu innych opracowaniach, np. w kontekście rozważań na temat koncepcji wychowania narodowego w Galicji czy innych zagadnień edukacyjnych przełomu XIX i XX wieku¹².

Spośród zjazdów i kongresów pedagogicznych najwięcej miejsca zajmuje w dotychczasowej literaturze Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Warszawie z 1919 roku (Sejm Nauczycielski). Pisali na jego temat w odrębnych publikacjach w szcze-

⁹ W. Jamrożek, *Problematyka opieki nad dzieckiem na kongresach i zjazdach pedagogicznych w Polsce do 1939 roku*, w: *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, s. 121-137.

¹⁰ J. Gulczyńska, *Problematyka kształcenia nauczycieli podczas kongresów pedagogicznych II Rzeczypospolitej*, w: *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, s. 152-157.

¹¹ Przede wszystkim: Cz. Majorek, *W poszukiwaniu aksjomatów narodowego wychowania (pierwszy Polski Kongres Pedagogiczny we Lwowie)*, „Przegląd Humanistyczny” 1983, nr 7; Cz. Majorek, W. Marmon, *Dorobek Drugiego Polskiego Kongresu Pedagogicznego we Lwowie (1909 r.)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, *Prace z Historii Oświaty i Wychowania*, red. Z. Ruta, z. 131, Kraków 1989.

¹² Zob. np. B. Jagiełło, *Spór o koncepcję wychowania narodowego i obywatelskiego w latach 1905-1918*, „Przegląd Humanistyczny” 1983, nr 8; W. Jamrożek, *Idee edukacyjne polskiej socjalnej demokracji w Galicji do 1918 r.*, Poznań 1994.

gólności: Stanisław Mauersberg¹³ i Stanisław Świdwiński¹⁴. Wiele uwagi poświęcono jemu również w pracach dotyczących szerszej problematyki, zwłaszcza w opracowaniach Janiny Schoenbrenner¹⁵ i Klemensa Trzebiatowskiego¹⁶. Wydaje się to uzasadnione ze względu na rolę, jaką odegrał Sejm Nauczycielski w kształtowaniu podstaw systemu edukacji narodowej odrodzonej Rzeczypospolitej. Trzeba jednak przyznać, że prezentacja dyskusji oraz sporów toczonych podczas tego zjazdu, jego dorobku i znaczenia nie zawsze dokonywana była w sposób obiektywny i nie bez wpływu ocen oświatowej rzeczywistości w II RP, lansowanych w okresie Polski Ludowej. Spośród wymienionych publikacji pozytywnie wyróżnia się opracowanie S. Mauersberga.

Należy odnotować, iż zjazdy i kongresy pedagogiczne w Polsce okresu międzywojennego są tematem artykułu Wacława Wojtyńskiego, opublikowanego blisko sześćdziesiąt lat temu¹⁷. Tekst ten, choćby ze względu na swoją ograniczoną objętość, jak i związaną z tym pewną ogólnikowość rozważań, stanowić może jednak swoiste wprowadzenie do dalszych badań poświęconych tej problematyce. Zawiera również wiele ocen i sądów wymagających dzisiaj weryfikacji naukowej. Takiej współczesnej weryfikacji wymagają również konstatacje i oceny dotyczące Sejmu Nauczycielskiego

¹³ S. Mauersberg, *Sejm Nauczycielski (14-17 kwietnia 1919)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1980, t. XXIII.

¹⁴ S. Świdwiński, *Sejm Nauczycielski (14-17 kwietnia 1919 r.) w dziejach polskiej demokracji oświatowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 3-4.

¹⁵ J. Schoenbrenner, *Walka o demokratyczną szkołę polską w latach 1918-1922*, Warszawa 1963.

¹⁶ K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918-1932*, Wrocław 1970.

¹⁷ W. Wojtyński, *Zjazdy oświatowe i kongresy pedagogiczne w okresie międzywojennym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1959, nr 2.

i IV Kongresu Pedagogicznego zawarte w artykule Czesława Wycecha¹⁸.

Zagadnienia ustrojowo-organizacyjne szkolnictwa na zjazdach pedagogicznych w okresie Drugiej Rzeczypospolitej, a także Polski Ludowej, podjął w swoim artykule Stanisław Majewski¹⁹. Przebieg i rezultaty IV Kongresu Pedagogicznego były omawiane także w wielu publikacjach prezentujących szerszą problematykę edukacyjną. W tym kontekście można odwołać się choćby do prac Stanisława Michalskiego²⁰.

Przez dłuższy czas najmniej było informacji w literaturze na temat Kongresu Dziecka z 1938 roku. Jako pierwszy w powojennej historiografii pedagogicznej stosunkowo dużo uwagi poświęcił mu Marian Balcerek, w książce traktującej o rozwoju opieki nad dzieckiem w Polsce międzywojennej²¹. Należy jednak odnotować w tym miejscu, że już w pierwszej dekadzie nowego stulecia ukazały się, na temat kongresu Dziecka, dwie publikacje Jolanty Żmichrowskiej²². Szczególnie ważna jest druga jej praca, z 2007 roku, która stanowi próbę prezentacji, obok przebiegu i rezultatów kongresu, także jego genezy i szerszego kontekstu historycznego.

Wiele publikacji dotyczących kongresów i zjazdów pedagogicznych – powstałych w części w związku z realizacją projektu badawczego finansowanego ze środków Narodowego Cen-

¹⁸ Cz. Wycech, *Dwa kongresy*, „Nowa Szkoła” 1968, nr 10-11.

¹⁹ S. Majewski, *Zagadnienia ustrojowo-organizacyjne szkolnictwa na zjazdach pedagogicznych w Polsce 1918-1961 (wskazania dla współczesności)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1996, nr 3-4.

²⁰ Zob. np. S. Michalski, *Koncepcje systemu edukacji w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988.

²¹ M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1978, s. 278-284.

²² J. Żmichrowska, *Formy opieki nad dzieckiem w świetle uchwał i postulatów Pierwszego Ogólnopolskiego Kongresu Dziecka*, Legnica 2004; J. Żmichrowska, *Pierwszy Ogólnopolski Kongres Dziecka: 2-4 X 1938*, Częstochowa 2007.

trum Nauk – przygotował również autor przedkładanego opracowania²³. Rozważania i fakty w nich zawarte były później rozszerzane i uzupełniane w toku dalszych prac badawczych o nowe analizy źródłowe oraz nowe konteksty merytoryczne w toku prowadzonego projektu. Niniejsza książka jest swoistym ukoronowaniem tych prac i analiz.

Istniejąca literatura na temat kongresów i zjazdów pedagogicznych na ziemiach polskich do 1939 roku stanowi pewien dorobek. Nie daje ona jednak pełnego i zwartego obrazu problemu, w szczególności w zakresie roli tych zjazdów i kongresów w rozwoju polskiej myśli i praktyki edukacyjnej na przełomie XIX i XX wieku oraz w okresie Polski międzywojennej. Wiele też sądów, wyjaśnień i konstatacji zawartych w tej literaturze wymaga dzisiaj – o czym już wspomiano – weryfikacji z wykorzystaniem najnowszego dorobku nauk historycznych i pedagogicznych. Przedkładana monografia jest zatem próbą wypełnienia istniejącej luki w dotychczasowej historiografii pedagogicznej.

²³ Zob. m.in. W. Jamrożek, *Galiczyjskie kongresy pedagogiczne w rozwoju polskiej myśli i praktyki edukacyjnej na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Wychowanie – nierozłączność teorii i praktyki. W perspektywie historii edukacji oraz pedagogiki specjalnej i resocjalizacyjnej*, red. D. Apanel, A. Jaworska, Toruń 2010; tenże, *Kongresy pedagogiczne w rozwoju myśli i praktyki edukacyjnej w II Rzeczypospolitej*, w: *W kręgu dorobku edukacyjnego II Rzeczypospolitej*, Seria: Szkoła – Państwo – Społeczeństwo, t. II, red. K. Jakubiak, T. Maliszewski, Gdańsk 2011; tenże, *Lwowskie kongresy pedagogiczne w rozwoju polskiej myśli i praktyki edukacyjnej*, w: *Edukacja – tradycja i współczesność*, red. A. Majkowska, M. Łapot, Częstochowa 2013; tenże, *Oświata dorosłych podczas obrad kongresów pedagogicznych w Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Edukacja. Uniwersytet. Oświata dorosłych. Studia z pedagogiki ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Przyszczyppkowskiemu*, red. W. Ambrozik, Poznań 2014; tenże, *Kongresy pedagogiczne na ziemiach polskich (do 1939 roku) – podstawowe problemy i stan badań*, „Studia Edukacyjne” 2010, t. 14; tenże, *Ogólnopolski Kongres Dziecka z 1938 roku – niedoceniane wydarzenie pedagogiczne Drugiej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Pedagogiczny” 2012, nr 1.

Swoisty powrót do kongresów i zjazdów pedagogicznych z bardziej oddalonej przeszłości jest uzasadniony z punktu widzenia współczesnych inicjatyw edukacyjnych, także w konfrontacji z dorobkiem i znaczeniem współczesnych zjazdów pedagogicznych, organizowanych w Trzeciej Rzeczypospolitej od 1993 roku przez Polskie Towarzystwo Pedagogiczne. Od tego czasu odbyło się już osiem takich zjazdów (ostatni w Gdańsku w 2013 roku). We wrześniu 2016 roku odbędzie się kolejny, IX Ogólnopolski Zjazd Pedagogiczny, organizowany w Białymstoku, przy współudziale miejscowego Uniwersytetu oraz Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk.

Dla współczesnej edukacji i związanej z nią myśli i teorii pedagogicznej ważne mogą być przesłania i wskazania dla współczesności wypływające z obrad polskich zjazdów i kongresów pedagogicznych organizowanych do 1939 roku. Ich szczegółowa analiza może stanowić próbę udzielenia odpowiedzi na niektóre pytania, jakie w przeszłości sformułował pod adresem prac z najnowszej historii wychowania jeden z badaczy dziejów edukacji drugiej połowy XX stulecia i zarazem współtwórca metodologii historii wychowania – Stanisław Michalski. Przykładowe pytania brzmiały: „w jakiej mierze poszczególne elementy tradycji pedagogicznej są przydatne w rozwiązywaniu współczesnych zagadnień teorii i praktyki pedagogicznej?; w jakim stopniu elementy te pomagają nauczycielom i pracownikom oświaty zrozumieć istotę współczesnych tendencji edukacyjnych oraz realizować główne założenia współczesnej polityki oświatowej”²⁴. Badania nad zjazdami i kongresami pedagogicznymi z okresu przed 1939 roku mogą służyć także postulowanemu przez tego historyka

²⁴ Zob. W. Jamrożek, *Z założeń metodologicznych historii wychowania Stanisława Michalskiego*, w: *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, red. T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski, Kraków 2004, s. 107.

wychowania (za przykładem badaczy dziejów edukacji z lat międzywojennych) prowadzeniu dialogu z tradycją, „dialogu współczesnego pedagoga z pedagogami wieków minionych”²⁵.

Podstawę źródłową opracowania stanowią przede wszystkim materiały drukowane. Na pierwszym miejscu wskazać należy na odrębne publikacje pokongresowe (pojazdowe), zawierające wystąpienia na tych kongresach i relację z ich przebiegu. Takie wydawnictwa ukazały się po II Polskim Kongresie Pedagogicznym w „galicyjskim” Lwowie, Sejmie Nauczycielskim i kolejnych kongresach pedagogicznych w Drugiej Rzeczypospolitej (z wyjątkiem ostatniego, IV Kongresu Pedagogicznego w Warszawie i Kongresu Dziecka). Podkreślić także trzeba znaczenie materiałów zamieszczanych na łamach prasy i czasopism pedagogicznych czy nauczycielskich w omawianym okresie historycznym, zwłaszcza na łamach „Muzeum”, „Szkoły” czy „Głosu Nauczycielskiego”. Autor przeprowadził również kwerendę archiwalną w zbiorach Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie, w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy (oddział we Lwowie), Litewskim Centralnym Państwowym Archiwum w Wilnie. W wyniku tej kwerendy autor pozyskał najwięcej materiałów źródłowych znajdujących się w zasobach Archiwum ZNP, w dużo mniejszym stopniu w Archiwum Akt Nowych (tutaj przede wszystkim w odniesieniu do Kongresu Dziecka z 1938 roku). Stosunkowo niewiele materiałów dotyczących problematyki kongresów i zjazdów pedagogicznych uzyskano podczas kwerendy w zasobach archiwalnych Wilna i Lwowa. W tych ośrodkach (zwłaszcza we Lwowie) można było zgromadzić przede wszystkim materiały źródłowe dotyczące inicjatorów i organizatorów kongresów i zjazdów pedagogicznych. Pewne znaczenie dla realizacji podjętego przedsięwzięcia badawczego (głównie w kontekście „galicyjskich” kongresów) miała jednak

²⁵ Tamże.

kwerenda naukowa przeprowadzona we lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. W. Stefánika (choć również w ramach kontekstów historycznych tych dwóch kongresów lwowskich).

Niniejsze opracowanie jest pracą monograficzną o profilu historyczno-pedagogicznym. Profil ów wymagał od autora przyjęcia ogólnej dyrektywy metodologicznej, zobowiązującej go do poddania materiałów historycznych analizie pedagogicznej. Charakter pracy wymuszał jednocześnie ujmowanie badanych faktów we właściwym im kontekście dziejowym.

Założony profil opracowania przesądził o jego konstrukcji, w tym o wyborze układu chronologiczno-problemowego. Opracowanie obejmuje dwie osobne części wyodrębnione według kryterium chronologicznego. W części pierwszej omawiane są polskie kongresy pedagogiczne organizowane jeszcze w okresie niewoli narodowej, w drugiej (obszerniejszej) – kongresy i zjazdy pedagogiczne urządzone już w Polsce niepodległej, w okresie międzywojennym. Zarówno w pierwszej, jak i drugiej części prezentowane są okoliczności zwoływania oraz konteksty omawianych zjazdów i kongresów pedagogicznych, a przede wszystkim podejmowana na nich problematyka (przede wszystkim w obszarze zagadnień teleologicznych edukacji, zagadnień ustrojowo-organizacyjnych szkolnictwa, problemów pedeutologicznych, zagadnień opieki nad dziećmi i młodzieżą, tematyki oświaty pozaszkolnej i edukacji dorosłych, teoretyczno-metodycznych zagadnień edukacji).